

MURAT A. KARAVELİOĞLU**

İbnülemin'in Divan Neşirleri

Publishing Diwans By Ibnülemin

Ö Z E T

Türk Edebiyatı araştırmalarının önemli çalışma alanlarından birisi de tarihi metinlerin yayımlanmasına yöneliktir. Tenkitli metin neşirleri; şerh, tahlil ve inceleme gibi çalışmaların sağlıklı yapılabilmesi ve doğru sonuçların elde edilebilmesi için kuşkusuz çok gereklidir. Bu makalede Türk Edebiyatı tarihinde biyografi yazıcılığı ile öne çıkan bunların her birine çok kıymetli mukaddimeler yazarak yayımlarının gerçekleştirilmesinde en önemli rolü üstlenen İbnülemin Mahmud Kemal İnal'ın divan neşirleri üzerinde değerlendirmelerde bulunulmuştur. Söz konusu neşirler, dönemin matbuat hayatında yer etmiş olan Âsâr-ı Müfide Kütüphanesi tarafından basılan Şeyhülislam Yahya, Hersekli Ârif Hikmet ve Leskofçalı Galip divanları olup bizde ilk ilmî divan neşirlerindedir. Ayrıca makalede yapılan bu yayımların, sonraki metin neşri çalışmalarına sağladığı katkılar değerlendirilmiştir.

ANAHTAR KELİMELE R

İbnülemin, tenkitli metin neşri, Şeyhülislam Yahya, Hersekli Ârif Hikmet, Leskofçalı Galip.

ABSTRACT

One of the most important studies of Turkish researchers is about publishing historical texts. As it is known critical editions are very necessary for interpreting and analyzing of texts. Thus, in this study, it is focused on diwans that were published by Ibnülemin Mahmud Kemal İnal who also looms large with his biographies in the history of Turkish literature. These publishings are diwans of Seyhülislam Yahya, Hersekli Arif Hikmet and Leskofçalı Galip that published by Library of Asar-ı Müfide and also these diwans are first in critical diwan publishings. In this study it is also mentioned how these diwans has contributed to publish texts later.

KEYWORDS

Ibnülemin, publishing text with critical edition, biography, Seyhülislam Yahya, Hersekli Arif Hikmet, Leskofçalı Galip

Giriş

a. Tenkitli Metin Neşrine Dair

Divan neşri, hatta daha genel ifadesiyle metin neşri, Türk Edebiyatı tarihi çalışmalarının önemli bir yönünü işaret eder. Türk Edebiyatı tarihinin yazılması, başta divanlar olmak üzere metinlerinin ilmî ölçüler

* Bu makale, 29 Mayıs 2010 tarihinde gerçekleştirilen "Zevalde Kemâl İbnülemin Mahmud Kemâl İnal Sempozyumu"nda sunulan bildirinin gözden geçirilmiş ve genişletilmiş şeklidir.

** Yard. Doç. Dr., İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, İstanbul. (mkveli@istanbul.edu.tr)

dâhilinde yayımlanmış olması ile mümkündür. Divan Edebiyatı üzerindeki çalışmalar geçen bunca zamana rağmen Divan Şiirinin karmaşık yapısını ve meselelerini çözebilmiş değildir (Saraç 1999: 209). Bizce bu hükme en başta metin neşirlerini katmak doğru olacaktır. Problemin temelinde, metin kurucusunun Divan Edebiyatı felsefesi başta olmak üzere Osmanlıca, dil hususiyetleri, imlâ, vezin, kafiye ve istinsah konularında yeterli donanıma sahip olmadığının yattığı anlaşılmaktadır (Yıldırım 2007: 624).

Bir kaynak eserin kritik yayını, o eserin aslına en uygun bir metnini ortaya koyma hedefi taşımaktadır (Korkmaz 1979: 67). Tenkitli basım, bir veya birden fazla el yazması ile tanınan bir metnin bütün filoloji usulleri uygulanarak yapılmış basım şeklidir (Tulum 1983: 1). Metnin doğru olarak tespit ve neşrinin gayesi, okuyucuya, mümkün olduğu kadar müellifin kaleminden çıkmış metnin aynısı olan bir metin vermektir. Metin tenkidi de, orijinal olanı elde etmek için kullanılan vasıta ve yöntemlerin ve takip edilen usullerin bütünüdür (Ateş 1942: 255). Prof. Dr. Mertol Tulum, eski metinlerin anlaşılmasını engelleyen ilk ve en mühim zorluğu ortadan kaldırmanın ilk şartının tarihî gramer bilgisi olduğunu; metnin nerede, nasıl, ne zaman yazıldığıнын bilinmesi gerektiğini, başka nüshalarının bulunup bulunmadığının tespit edilmesinin önemini, şekil ve muhteva açısından başka eserlerle karşılaştırılmasının yararını, tercüme mi yoksa telif mi olduğunu meydana çıkarmak gerektiğini, kaynaklarını arama ve üslup yönünden incelemenin lüzumunu önemle belirtir (Tulum 1983: 2). Bir asra yaklaşan edisyon kritik çalışmalarında temel amaç, metnin, müellifin kaleminden çıkan şeklini yakalamak olmuştur. Bir yazma eserin müellif hattı olduğunun bilinmesi ve tek nüsha olması -bazı sakıncaları barındırsa da- sağlıklı metin neşrinde önemli bir husustur. Müellif hattının elde bulunması diğer nüshaları ikinci plana itmekle birlikte, bunları tamamen yok farz etmek yanlıştır. Bu nüshalardan, metnin okunmayan yerlerinde yararlanmak ise doğru bir yaklaşım olacaktır. Müellif hattı yerine çok sayıda nüshası bulunan eserlerde sağlam bir seçerenin çıkarılması gerekir. Müellifin yaşadığı yahut eserini yazdığı tarihe en yakın istinsah tarihini taşıyan eser, elbette öncelikle değerlendirilmesi gerekse bile, en doğru metin demek değildir. Bazen, çok geç tarihlerde istinsah edilmiş bir nüsha, muhtemelen farklı bir istinsah zinciri dâhilinde olması sebebiyle daha

sağlam ve kıymetli olabilmektedir. Şu hâlde çok sayıda nüshası bulunan bir yazma ele alınırken nüshaların mümkün mertebe tahkiki ve bazen icap ediyorsa geç tarihli olanların da metnin kuruluşuna dâhil edilmesi bilimsel yaklaşımın ötesinde bir mecburiyettir.

Yazma eserlerde tenkitli metin neşrini gerekli ve hatta zorunlu kılan âmil, genellikle müstensih hataları yahut farklı şekillerin tercih edilmesidir. Prof. Dr. Ahmet Ateş, metin tenkidi üzerine yaptığı çalışmada (bkz. Kaynakça), bir müstensihin şu hataları yapabileceğini tespit etmiştir: a) Dalgınlık. Uzun saatler boyunca kesintisiz olarak metin istinsah eden kimsenin bir süre sonra dalgınlığa düşeceğini tahmin etmek güç değildir. b) Yanlış okumalar. Bir yönüyle dalgınlığa dayandırılabilir olan hatalı okumalar, nüsha farklarını meydana getiren önemli bir sebep olarak karşımıza çıkmaktadır. Konuyla ilgili olarak Ateş, "sulhidi" okuyuşunun, "sad" harfinin baş kısmının biraz küçük yazılması ve çizgilerin birleşmesi sonucu "mim"e benzemiş olması münasebetiyle, "mülhidi" okunmaya açık hâle gelmesini örnek göstermektedir. c) Bazen bir okuyucu, anlamadığı kelimenin manasını ya da müellif yahut müstensih, o devir için de az bilinen bir kelimeyi anlaşılır kılmak için anlamını satırın üzerine yazar veya bir işaret koyarak sayfa kenarına çıkarır. Bir başka müstensih bunları metinden zannederek metne dahil eder. Böylece farklı nüshalar ortaya çıkmış olur. Ateş, bu hususu Nizamî'nin *Heft Peyker*'ini örnek vererek açıklar. Buna göre geç tarihli nüshalarda bazı beyitlerin altında aynı manada bir başka beyit görülür. Aynı anlamı benzer bir ifadeyle ardı ardına söylemek ve böylece konunun akışını kesmek Nizamî'den beklenmeyecek bir şeydir. Böylece nüsha farkları meydana gelmiş olur (Ateş 1942: 256).

Burada yeri gelmişken, Ahmet Ateş'ten naklen, metin tenkidi yapacak kişinin taşıması gereken şartları hatırlatmak yararlı olacaktır: a) Öncelikle gerekli olan şey mantıklı düşünebilmektir. Çünkü hiçbir müellif manasız bir şey yazmak istemez ve kendi içinde tezada düşmez. b) Müellif, sarf ve nahve uymayan cümleler de yazmaz. Bu sebeple eserin döneminde cârî dil hususiyetlerini ve grameri iyice bilmek gerekir. c) Müellifin zamanı hakkında yeterli bilgiye sahip olmak elzemdir (Ateş 1942: 257). Bunlara ilâve olarak edebî metinlerin farklı dil temelleri üzerine kurulmaları ve milletlerin oldukça zor değişen iç dünyalarına rağmen

yabancı temas ve ilişkilere kolayca açılabilen bir yapı arz etmeleri de göz önünde tutulmalıdır (Şentürk 1999: XI).

Belirtme ihtiyacı duyduğumuz bir husus da çeviriyazı ve imlâ meselesidir ki uzun yıllardır bilim camiasında tartışılmıştır ve hâlâ tartışılmaya devam etmektedir. Bu konu ile ilgili olarak çeviriyazı sistemini ilk kullanmaya başladığımız zamana işaret eden Prof. Dr. İsmail Ünver, Leiden’de Almanca, Fransızca ve İngilizce olarak yayımlanan ve 1941 yılında Milli Eğitim Bakanlığı tarafından çeviri, düzeltme, genişletme ve yeniden yazma yoluyla Türkiye’de yayımlanmaya başlanan *İslam Ansiklopedisi*’nde özel isimlerin yazımı konusunda belli kuralların benimsenmesi ve çeviriyazı işaretlerinin Batıdaki uygulamalar yönünde kullanılmasının bir sonucu olarak ortaya çıkan kavrayış ve uygulayış farklılıklarını gösterir (Ünver 1993: 51). Doğrudan bu bildiri kapsamında olmayan Türkçe kelimelerin imlâsı, Arapça ve Farsça tamlamaların yazımı, ön ve son eklerin yazılışı, birleşik yapıların ne şekilde yazılacağı, ünlü-ünsüz uyumları ve hatta noktalama işaretleri gibi hususlarda Ünver’in yaptığı tespit ve teklifleri (bkz. Kaynakça) burada sıralamayı gerekli bulmuyoruz. Şu kadar söylemeliyiz ki tenkitli metin neşirlerinde süratli bir sistem ve imlâ birliğine varılması bugün için çok geç kalınmış olmakla beraber en önce gerçekleştirilmesi gereken iştir. Böylece edisyon kritik çalışmalarını takip eden tahlil, inceleme, şerh ve muhtevaya yönelik diğer çalışmaların daha bilimsel ve daha tutarlı temellere oturtulmuş olacağından kuşku duymuyoruz.

Türkçede tenkitli metin neşrinin ilmî bir mesele olarak ortaya çıkışını, harf inkılâbından sonra, Arap harfli metinlerin, Lâtin kökenli Türk alfabesine aktarılmaya başlanmasıyla tarihlemek mümkündür (Ünver 1993: 60). Ancak, İbnülemin örneğinde olduğu gibi harf inkılâbından önce de edisyon kritik çalışmaları olmuştur.

b. İbnülemin ve Âsâr-ı Müfide Kütüphanesi’ne Dair

Çeşitli kaynaklarda 1870 yılında doğduğu söylenen İbnülemin Mahmut Kemal İnal hakkında en etraflı bilgileri veren Prof. Dr. Ömer Faruk Akün, onun 1871 yılında dünyaya geldiğini söyler (Akün 2000: 249). Batılı müsteşriklerin “mezarlıklara hayat veren adam”, “ölüleri diriltten adam” olarak tanıdığı İbnülemin’in çocukluğu bugün İstanbul

Üniversitesi Fen Fakültesi ile Edebiyat Fakültesi'nin faaliyette olduğu Zeynep Hanım Konağı'nda geçmiştir (Toros 1992: 33). Burada müellifin hayatını, şahsiyetini ve eserlerini uzun uzadıya anlatmak niyetinde de-ğiliz. Şu kadar söylemeliyiz ki o, çok kuvvetli bir hafızaya sahiptir. Uzun yıllar önceki bir olayı veya okuduğu bir bilgi kırıntısını net olarak hatırlardı. Ayrıntıya çok önem verir, uzun uzadıya psikoloji tahlilleri yapardı. Bir olayı yazarken vesika kullanır, yoksa rivayetleri sıralar, derinlemesine incelerdi. Sonunda ya bir hükme varır yahut hükmü okuyucuya bırakırdı. Muhafazakârlığı, imlâsına da tesir etmişti. Maarif Matbaası'nda basılmış olan eserlerinde dahi Arapça kelimeleri, tam ve doğru telâffuzlarla (Arab, füad, düşmen gibi...) dizdirdiğini görmek mümkündür (Öztürk 1996: 56). İbnülemin, çocuk yaşlarından bu yana -her ne kadar 1. Dünya Savaşı sonrası İstanbul'un işgali esnasında Fransızlar, Mercan'daki aile konağını içindeki değerli eşya ile birlikte viraneye çevirmişlerse de- hayatı boyunca yazma ve matbu eserler, kıymetli hat levhaları, ev eşyaları, vesikalar toplamış olduğundan ve buna ilâveten gerekli gördüğü her bilgi kırıntısını not etme alışkanlığına sahip bulunmasından, yazdıkları efkâr-ı umumiye tarafından güvenilir olarak kabul edilmektedir. Ahmet Hamdi Tanpınar onu, "onunla ancak çok eski ve karışık bir kitabı okur gibi karşılaşmak mümkündür" diye anlatır (Tanpınar 1958: 47).

İbnülemin, kendisi de şair olan biridir. Bazen Nâlânî mahlasını kullandığı şiirlerinde döneminin yeni akımlarına kapılmayarak Ârif Hikmet gibi üstatları örnek almıştır. Tarihî ve biyografik eserlerine kendi kaleminden çıkma manzum parçalarla müdahaleler yapmaktan hoşlanırdı. Daha milli edebiyat cereyanı başlamadan heceyle de şiirler yazmıştı. Dağınık şiirlerinden elde kalanları *Mevzun Sözler* adıyla bir araya getirdiyse de bastıramadı. Şair Tahir Selam'ın (ö. 1844) bir gazelinin görebildikleri iki beytine şair arkadaşlarıyla beraber söyledikleri on dokuz nazireyi *Gülzar-ı Nezair* adı altında topladı (Akün 2000: 252). 1897 yılında *Resimli Gazete*'de çıkan "Meşâhir-i Osmâniyye" adlı yazısı, biyografi yazarlığının bir beyannameyi gibidir (Akün 2000: 256). Yazar, burada biyografi yazıcılığının kurallarını, usullerini ve tarihî bir şahsiyetin monografisini kaleme alırken dikkat edilmesi gereken noktaları, kendine has ve tatlı üslubuyla dile getirir.

Bu kısa malumattan sonra, bahis konusu edilecek olan eserleri ve daha başka birçok eseri neşretmek gibi büyük bir hizmeti gören Âsâr-ı Müfîde Kütüphanesi'nden bahsetmek yerinde olacaktır. Geride bıraktığımız yüzyılın başlarında, dünyanın büyük bir savaşa tutuştuğu yıllarda ve Osmanlı Devleti'nin en zor zamanlarını yaşadığı bir devirde küçük bir grup aydın, dönemin Maarif Nazırı Şükrü Bey'in riyasetinde bir heyet meydana getirmişler ve faydalı ve önemli gördükleri eserleri yayımlama gayreti içine girmişlerdi. İşte bildirimizin konusu olan İbnülemin'in Yahya, Ârif Hikmet ve Galip divanları neşirleri bu kütüphanenin tab' ettirdiği eserlerdendir.

İbnülemin'e göre faydalı ve kıymetli kitaplar, mensup oldukları milletin irfanını tanzim ve tertip eden birer hazinedirler. Böyle eserlerin kaybolup gitmesi, millet hayatının telafisi mümkün olmayan zararlara uğraması demektir. Kaybolmalarının ise iki önemli sebebi vardır. Bunlardan birincisi İstanbul'un meşhur yangınlarıdır. İkincisi ve daha acısı ise sahafların, yabancıların ödedikleri paraları vicdansızca kabul etmek suretiyle kitapları Avrupalılara veya Amerikalılara satmalarındadır. İbnülemin, bu ikinci durumun son zamanlarda iyice yaygınlaştığını ve artık irfan hazinelerimizin boşalmasından korkulması gerektiğini söyler (İnal 1334).

İstanbul'da Matbaa-i Âmire'de, Mısır'da Bulak Matbaası'nda vaktiyle büyük bir dikkat ve itina ile tab' olunan yüzlerce eser vardır. Âsâr-ı Müfîde Kütüphanesi'nin bunlar arasındaki yerini ve doldurduğu boşluğu İbnülemin özetle açıklar. Adı geçen matbaalarda basılan eserlerin birçoğunun, bilhassa en kıymetli olanlarının nüshası azala azala tükenme noktasına gelmiştir. Böylece fiyatları da dört beş kat artmış, temini güç bir hâl almıştır. Öte yandan, her iki matbaanın da şükranla anılacak hizmetlerinin inkârı mümkün olmamakla beraber seçilen eserler hususunda her zaman isabet edilebilmiş değildir. Mesela Sümbülzade Vehbî, Aynî gibi şairlerin divanları basılırken, Şeyhülislam Yahya gibi milletimizin yetiştirdiği en büyük âlim ve şairlerden birinin divanı ihmal edilmiştir. Hatta *Bâkî Divanı* dahi bu intihap isabetsizliğinden nasibini almıştır. Öte yandan temelde yer alan bu yanlışlık yahut eksiklik şekilde de kendisini gösterir. Mesela Abdülhak Hamit'in yirmiden fazla

eseri çeşitli kâğıtlar üzerine basılmış olduğundan üçünü dördünü bir araya getirmenin, bir cilt hâline sokmanın imkânı yoktur (İnal 1334).

Bütün bu sebeplerden dolayı son derece hamiyet-perver biri olan Maarif Nazırı Şükrü Bey, Âsâr-ı Müfide Kütüphanesi'ni teşkil etmiş ve bu heyetin başkanlığını üstlenmiştir. Bir Maarif Nazırının bizzat işin içinde yer alması, en azından kâğıt üzerinde görünmesi müellifin de itiraf ettiği gibi imkânsızlıkların çok olduğu bir devirde çalışmaların yürümesini kolaylaştırmıştır.

Şeyhülislam Yahya Divanı'nın sonuna eklenen "Âsâr-ı Müfide Kütüphanesi" başlıklı üç buçuk sayfa tutarındaki ve altında Süleyman Nazif, Cenap Şahabettin, İsmail Hakkı, Mahmut Kemal ve Osman Kemal'in isimlerinin yazılı bulunduğu tanıtma, kütüphanenin teşkili sebeplerinden başka, ne tür hizmetler gördüğünün kısacı anlatıldığı bir yazı olup 5 Ramazan 1334 / 6 Temmuz 1916 tarihini taşımaktadır (İnal 1334). Aynı yazı, kütüphanenin neşrettiği diğer eserlerin sonuna da ilâve edilmiştir.

Şeyhülislam Yahya, Hersekli Ârif Hikmet ve Leskofçalı Galip divanları, Âsâr-ı Müfide Kütüphanesi bünyesinde neşrolunan üç divandır. Bunların dışında Gelibolulu Âli'nin *Menakıb-ı Hünerveran* (İstanbul 1926) isimli büyük biyografi kitabı, eserin altı nüshası üzerinden yapılan ve 77 sayfa tutarındaki metni ile 133 sayfa hacmindeki mukaddimeden meydana gelir. Türk Edebiyatı tarihi araştırmalarında yapılan ilk ciddi edisyon kritik olan bu çalışma, Prof. Dr. Ömer Faruk Akün'ün dediği gibi Mustafa Âli tetkiklerinin dönüm noktası olmuştur. Müstakimzade Süleyman Saadettin Efendi'nin *Tuhfe-i Hattâtîn* (İstanbul 1928) adlı meşhur hattatlar tezkiresinin dört nüsha üzerinden yapılan tenkitli metnine bizzat İbnülemin tarafından yazılan mukaddime, belki eserin kendisi kadar kıymetlidir. Burada yeri gelmişken *Tuhfe-i Hattâtîn* neşrinin, Türkiye'de eski harflerle basılmış son kitap olduğunu belirtmek isteriz (Akün 2000: 259). Bu iki eser, Türk Tarih Encümeni Külliyyatı içinde neşrolunmuştur.

İbnülemin'in Divan Neşirleri

a. Şeyhülislam Yahya Efendi Divanı ve Mukaddimesi

Şeyhülislam Yahya Divanı, İbnülemin Mahmut Kemal İnal tarafından neşredilen eserlerin başında gelir. Üzerinden üç asra yakın zaman geçmesine rağmen o gün için henüz neşredilmemiş olması İnal'ı, bu divanı evvel emirde neşretmeye sevk eden âmiller arasındadır. Hatta hazırlayanın "gerek bu kitap, gerek bundan böyle saha-i intişara çıkacak âsâr, mesai-i vâkıanın derecatını gösterir" cümlesi, bu divanın, ilk basılan eser olduğunu işaret eder. Bu sebeple bazı kusurları barındırması kaçınılmazdır. 1. Dünya Savaşı'nın her türlü olumsuz etkisi de buna ilâve olunca bu kusurların hoş görülmesi gerektiği ve buna rağmen güzel eserler tab' etmek için gayretle çalışılacağı bizzat İbnülemin tarafından itiraf ve ilân edilir.

On yedinci asrın ünlü bilgin ve şairi Yahya Efendi'nin divanı daha önce belirtildiği gibi İstanbul'da yahut Mısır'da basılmış değildir. İbnülemin tarafından neşre hazırlanan divan, tenkitli bir neşir olması bakımından büyük değer taşır. Eserin içeriğine ve neşir usulüne dair tespitlerden önce mukaddimesi üzerinde durmanın yararlı olacağı kanaatindeyiz. 19 Recep 1334 / 22 Mayıs 1916 tarihini taşıyan ve 65 sayfa olan bu uzun mukaddimedede yazar, Yahya Efendi'nin monografisini, başka hiçbir kaynaktan tesadüf olunmayacak içerikte ve titizlikle verir. Biz, burada, biraz da konu dışında olması bakımından, şairin hayatı hakkındaki ayrıntılı bilgileri aktarma taraftarı değiliz.

Giriş kısmının hemen başında şairin babası, Şeyhülislam Ankaralı Bayramzade Zekeriya Efendi hakkında kısa bilgiler verilir. Onun Meylî mahlasıyla şiir yazdığı belirtilir ve ölümüne tarih düşürülen beyit de kaydedilir. Başta Atâyî'nin *Zeyl-i Şakâyık*'ı olmak üzere ilgili kaynaklardan aile fertleri hakkında muhtasar malumat nakledilir. Bunlardan biri amcası olan ilim ve siyaset adamı Yakup Efendi, diğeri de Yahya Efendi'nin kardeşi ve Filibe Kadısı Lütfullah Efendi'dir. Lütfullah Efendi'nin kardeşi, yani Yahya'nın yeğeni Fişnezade Mehmet İzzetî Efendi de Rumeli kazaskerliğine kadar yükselmiş olan ünlü bir âlim ve şairdir. Yahya Efendi'nin nasıl bir ilim ve sanat muhitinde yetiştiği ve özel hocalardan ders aldığı anlatıldıktan sonra memuriyet hayatı, terfi

ve uzaklaştırmalar şeklinde gün, ay ve yıl olarak kaydedilir. Bu durum, İbnülemin'in ilmî titizliğinin eserde görülen ilk örneği olarak göze çarpar.

Yazar, monografiyi salt bir kronolojik terceme-i hâl olarak görmez. Mukaddimenin asıl önemli yanı, dönemin tarihî olaylarını yer yer uzun ayrıntılara girerek ve mutlaka muteber kaynaklara müracaat etmek suretiyle anlatmasıdır. Böylece şairin hayatının iniş ve çıkışları bütün teferruatı ile renkli bir tablo hâlinde ortaya çıkmaktadır. Şair mihver tutulmak suretiyle Kemankeş Ali Paşa'nın entrikalarının nakledilmesi (s. 9), zorbaların Recep Paşa tarafından tahriki neticesinde Yahya Efendi'nin azledilmesi ve yerine Ahizade Hüseyin Efendi'nin getirilmesi (s. 12), hatta padişah 4. Murat'ın İznik Kadısı'nı idam ettirmesi olayları zikredilir (s. 13 vd.).

Mukaddimenin kıymetini artıran hususlardan biri de sayfa sonlarında yer alan dipnotlardır. Bir kere eğer bir eserden alıntı yapmışsa bunu sayfa numarası vererek dipnotta mutlaka gösterir. Fakat ismi geçen bir şahsiyet hakkında yazdığı dipnotlar bazen o kişi hakkında herhangi bir kaynakta yazılan bilgilerden fazladır. Mesela Şeyhülislam Esat Efendi hakkında yazdığı dipnot, bazı tezkirelerdeki madde uzunluğu kadardır (s. 10). Keza İlyas Paşa hakkında yazdığı not da ayrıntılı ve doyurucudur (s. 12). Bazen bu tür açıklamalar kelime veya alıntılanan metinde geçen bir kişinin ismine varıncaya kadar yer bulur. Mesela, Şeyhî'nin *Şakâyyık Zeyli*'nden naklettiği birkaç satır içinde geçen "zîa" kelimesini "mahsulü olan tarlaya ve çiftlik makûlesi mülk ve akara denir" şeklinde açıklayarak okuyucuyu bilgilendirdiği görülür. Sabrî'nin bir kasidesinde geçen İbni Melek hakkında dahi on satırı bulan malumat vermekten çekinmez (s. 29).

Yahya Efendi, İbnülemin'in çağdaşı olmadığından onunla ilgili ayrıntılı bilgiler için dönemin muteber kaynaklarına daha fazla müracaat ettiğini daha önce söylemiştik. Bu kaynaklar arasında *Naima Tarihi*, Kâtip Çelebi'nin *Fezleke*'si, Abdülaziz Efendi'nin *Ravzatü'l-ibrâr*'ı, Şeyhî'nin *Zeylî'z-zeyl-i Şakâyyık*'ı, Hasan Çelebi'nin *Tezkiretü'ş-şuara*'sı, Ahdî'nin *Gülşen-i Şuara*'sı, Riyâzî'nin *Riyâzü'ş-şuara*'sı, Fâik Reşat'ın *Tarih-i Edebiyat*'ı, Muallim Naci'nin *Osmanlı Şairleri* gibi mühim kaynakları saymak mümkündür.

93 yaşında meşihat makamında iken vefat eden Yahya Efendi'nin cenazesi Fatih Camii'nden kaldırılmıştır. İbnülemin, belki bütün İstanbul halkının orada olduğunu Kâtip Çelebi ve Naima'dan naklen haber verir. Yahya Efendi'nin mezar taşını anlatıp kitabesini verdikten sonra türbe haziresinde medfun olanların isimlerini de nakleder. Mezar taşında açıklayıcı bilgi bulunmayanlar için "hüviyeti muharrer değildir" demek suretiyle açıklama getirir (s. 22-23). Bu tür tali konularda bilgiler vermesi ve ecdada olan ilgisi, Batılı müsteşrikler tarafından onun için söylenen "mezarlıklara hayat veren" ve "ölüleri diriltiren adam" tanımlamalarına ne kadar uygun düşmektedir.

İbnülemin, eslafa karşı son derece saygılı ve hürmet hisleri duyan bir mütefekkidir. Zekeriya Efendi ve Yahya Efendi gibi iki büyük ilim, sanat ve din adamının yattığı hazirenin mezbele hâlinde bırakılmış olmasının hüznünü derinden hisseder. Bu durumu, kendine has sert üslubuyla dile getirir. Hatta "eğer Yahya, ahlâfın bu derece kadir-nâşinas olacağını takdir etseydi yalnız kabrinin değil namının da unutulmasını kemal-i minnetle vasiyet ederdi" demekten kendisini alamaz. Ona göre "fazilet-mendân-ı eslafa layık oldukları derecede hürmet etmeyenler, nefislerini hürmete layık görmeyenlerdir" (s. 23).

Yazar, Yahya Efendi hakkında Nefî'nin meşhur bir kıtasından ve Sabrî'nin kasidesinden alıntı yaparak mukaddimesini süsler (s. 28-30). Bir ilim adamı tarafsızlığı ile Yahya Efendi hakkında olumsuz yazan kaynağı da zikreder (s. 30). Bu kişi Aşkî Hasan Efendi'dir. Mudakkik kişiliği ile Aşkî'nin eleştirilerini iyice inceler. Nihayet Yahya Efendi'nin, kurallara uygun olmayan bir atama yapmış olmasının bu kadar eleştirilecek bir şey olmadığı sonucuna varır (s. 32-34).

Yahya Efendi'nin dürüstlüğü ve âdilliği, birkaç örnek üzerinden anlatılır. Bunlardan biri de Rumeli Kazaskeri iken Derviş Paşa'nın haksız yere bir adamın idamı için fetva istediğinde itiraz edip istifa etmesidir. Mevlana Dergâhı postnişini Ebu Bekir Çelebi'nin, padişah fermanı ile idamını engellemesi de böyle olaylardandır (s. 36).

Yahya Efendi çok nüktedan biridir. İbnülemin onun bu yönünü bir örnekle anlatır:

Sultan 1. Ahmet'in imam ve muallimi olan Mustafa Efendi'nin oğlu Mesut Efendi ilmiyedendir. Bir aralık rütbesi yükselince biraderi Ali Efendi, hasedinden onu öldüreceğini annesine söyler. Kadıncağız bu sözden ürkerek zamanın şeyhülislamı Yahya Efendi'ye müracaat eder. "Bir terfi de ona verseniz, yoksa kardeşini öldürecek" der. Yahya Efendi defalarca "korkma öldürmez" dediyse de kadın laftan anlamaz. Bunun üzerine müftü, "a kadın, nasıl öldürebilir? Öldürürse onu da öldürürler. Onlar ölünce sen de kederinden ölürsün. Fakat felek o kadar lütfukâr değildir ki üçünüzü de öldürsün de bizi elinizden kurtarsın" deyiverir (s. 42-43).

İbnülemin'in mukaddimesinde, Nef'î, Sabrî, Nâil-i Kadîm gibi zamanın şairlerinin Yahya Efendi hakkındaki düşüncelerinden örnekler verilir. Daha sonra gelen zamanlarda Ziya Paşa'nın sitayişleri de hatırlatılır. Ama İbnülemin yine tarafsızlıkla Namık Kemal'in, Yahya'yı Nedim ile kıyaslamak suretiyle taşıdığı olumsuz görüşlerinden de alıntılar yaparak ilmî yaklaşımını sürdürür. Şairin sanatından bahsederken onun pek lâtif olmayan ve hoşâ gitmeyen mazmunlar taşıyan birkaç mısraını kaydederek, bunların elbette olabileceğine, şairliğine halel getirmeyeceğine hükmeder.

İbnülemin, yabancı kaynaklara müracaat etmekten de geri durmaz. Yahya Efendi hakkında Gibb'in söylediklerinden alıntılar yapar. Bunların tercümesini Cenap Şahabettin'e yaptırmıştır.

Yahya Efendi'nin, gazel vadisinde büyük bir şair olduğunu teslim eder. Bizzat şairin ifadelerini örnek göstererek onun büyük bir âşık ve şair olduğunu, daha doğrusu büyük bir aşk şairi olduğunu dile getirir. Bunun yanı sıra hakîmane mısralarının da bulunduğunu örneklerle gösterir. Yine örneklerle şuh edasını ve Nedim'i müjdeleyen mısralarını derc eder (s. 57 vd.).

Yahya Efendi, Muhsin Kayserî'nin *Feraiz* manzumesini şerh, *Kaside-i Bür'e'yi* Arapça tahmis etmiş, İbni Kemal'in *Nigâristan*'ını tercüme etmiştir. Fetvaları, mülâzımlarından Şeyhülislam Bursalı Mehmet Efendi tarafından *Fetava-yı Yahya* adıyla bir araya getirilmiştir. Müellif ayrıca Sultan 2. Osman olayını anlattığı *Vaka-i Sultan Osman-ı Sani* adlı bir risalesinin Topkapı Sarayı'nda sarık odasındaki kütüphanede olduğunu duyduğunu söyler.

Şeyhülislam Yahya'nın divanı üzerine Lütfi Bayraktutan tarafından bir doktora, Hasan Kavruk tarafından da bir yüksek lisans çalışması yapılmıştır. Ayrıca Rekin Ertem şairin divanını yayımlamıştır (bk. Kaynakça). İbnülemin Mahmut Kemal İnal'ın *Şeyhülislam Yahya Divanı ve Mukaddimesi*, 5 Ramazan 1334 / 6 Temmuz 1916 tarihinde neşredilmiştir. Sonda yer alan Âsâr-ı Müfide Kütüphanesi'nin tanıtıldığı yazı hariç 334 sayfadır. Mukaddimededen sonra sayfa numaraları kesintisiz olarak devam eder. Kasideler kısmında *Sakiname* ve Sultan 4. Murat'ın bir gazelinin tahmisi dahil 6 şiir bulunur. Hasan Kavruk neşrinde bu sayı 7'dir. Yine orada 450 gazel bulunmasına rağmen buradaki gazel sayısı 348'dir.

Şeyhülislam Yahya Divanı, tenkitli bir metindir. Fakat kaç nüsha üzerinden hazırlandığı belirtilmemiştir. Bir nüsha farkının başka bir şekli Hasan Kavruk neşrinde bulunduğu göre muhtemelen İbnülemin neşri iki nüshaya dayanmaktadır. Her ne kadar "değişik nüshalar karşılaştırılarak" denilse de (Kavruk: VII) bu hususta kesin bir hüküm vermek mümkün değildir. Nüsha farkları sayfa altında, dipnot şeklinde verilmiş ve fark olarak gösterilen ibarenin başına "nüsha:" açıklaması konulmuştur. Bu farkın, hangi nüshaya ait olduğu bilinmiyor. Fakat istisnaları olmakla birlikte doğru ya da olması gereken ibare metin içine alınmış, fark olarak gösterilmesi gereken ibare dipnotta yer almıştır. Metin içindeki dipnot numaraları, nüsha farkı bulunan kelimenin veya kelime grubunun yanına konulmuştur. Dipnot numaraları her sayfada 1'den başlatılmıştır. Nüsha farkı gösterilmemesi gereken ibarelerde de gösterme yoluna gidilmiştir. Mesela "idem" kelimesi "dal" harfinden sonra "he"siz olarak yazılmış, fark olarak "he"li şekli gösterilmiştir. Bazı kelimelerin yaygın olmayan yazılışları metin içinde bulunurken daha yaygın yazılışları dipnotta alınmıştır: "güneş" kelimesi dipnotta "vav"lıdır. "kapunda" kelimesi de metin içinde "vav"sız, dipnotta "vav"lıdır. Bazen metin içinde olması gereken ibare dipnotta gösterilmiştir: "Anun mestidür gamze-i sîne-sâz" yerine "Anun mestidür gamze-i fitne-sâz" metin içinde olmalıydı. Öte yandan mesela 112. sayfada yer alan bir gazelde metin içinde yer almayan bir beyit dipnotta verilmiştir. Oysa bu tamamen farklı bir beyittir ve nüsha farkı olarak verilmesi doğru değildir. Biz, bunun metin içinde bulunması gerektiğini düşünüyoruz.

Kasidelerin ve mesnevinin başlıkları olmakla beraber gazelerde numara kullanılmamıştır. Bunun yerine her gazel aralarına bir çiçek resmi konularak ayırım gösterilmiştir. Bu durumu, diğer iki neşirde de görmek mümkündür. Ancak mesela 159. sayfada yer alan gazel 4. Murat'ın bir gazeline naziredir ve başlık konularak belirtilmiştir. Metnin sonuna bir doğru yanlış cetveli konulmuştur ki bu, matbu eserlerde sıkça karşılaşılan bir usuldür.

Eser, her ne kadar Ali Emîrî Efendi'nin eksikliği ve yanlışlarının bulunduğu şeklindeki tenkitlerine uğramış olsa da biz bunu hak ettiğini düşünmüyor, bu tenkitlerin biraz da şahsî olduğu kanaatini taşıyoruz.

b. Hersekli Ârif Hikmet Bey Divanı ve Mukaddimesi

19. yüzyıl Türk Edebiyatı'nın hikmetli ve sosyal konulu şiirleriyle ön plana çıkan şairlerinden Hersekli Ârif Hikmet, kendine özgü üslubu ve şahsiyetiyle Klasik Türk edebiyatının son devirde yetiştirdiği önemli şairlerden biridir. Kendisini çok yakından tanımış biri olarak hakkında en ayrıntılı ve en kıymetli bilgileri veren İbnülemin Mahmut Kemal İnal'ın Hersekli'nin ölümünden iki buçuk ay kadar sonra tamamladığı eser, önce *Tercüman-ı Hakikat* gazetesinde tefrika edilmiş, ardından bazı değişikliklerle *Kemâlî'l-Hikmet*¹ adıyla 1327 yılında İstanbul'da, *Tercümân-ı Hakikat Matbaası*'nda kitap olarak da basılmıştır (Akün: 257). Şair hakkında daha önceki kaynaklardan çok daha fazla ve doğru bilgiler veren, sonra yazılanlarca da aşılamayan bu kitap, uzun bir monografi örneğidir. Toplam 107 sayfa tutarında olan eser, Rumi 7 Eylül 1319, miladi 20 Eylül 1903 tarihinde tamamlanmıştır. Son sayfalarında, şairin çeşitli eserlerinden alıntılar ve yeri geldikçe doyurucu dipnotlar bulunmaktadır. Şairin ölümünden uzun yıllar sonra neşre hazırladığı divanı, bizzat Ârif Hikmet Bey'in basılmasını vasiyet ettiği diğer eserlerini de içine alacak surette düşünülen külliyatın birinci eseri olmakla beraber, devamı gelmemiştir (Akün: 259). Matbaa-i Âmire'de basılan, *Hersekli Ârif Hikmet Bey Divan* adlı bu mühim eserin basım tarihi 1335'tir. Esere asıl önemini kazandıran ise İbnülemin tarafından kaleme alınan 78 sayfalık uzun mukaddime olup tam olarak hangi tarihte yazıldığı belli de-

¹ İ.Ü. Kütüphanesi, İbnülemin, nr. 1940.

ğildir. Ali Emiri Efendi tarafından hem divanın metni hem de mukaddimedeki hükümler bakımından yapılan eleştirilerin biraz da şahsî ve indî olduğu kanaatindeyiz.

16 Ramazan 1255 / 23 Kasım 1839 tarihinde doğan Hersekli Ârif Hikmet Bey, “Mahmûdü’l-Kemâl” diye seslendiği İbnülemin’in, terceme-i hâlini yazdığını biliyordu. Hatta çeşitli tavsiyeleri olmuştur. Buna bir delil olması bakımından, 1315 yılında Dersaadet İstînaf Mahkemesi azalığına tayininin, Adliye Nazırı Abdurrahman Paşa’nın hususi himmetiyle olduğunu belirtmesini özellikle istemesi (s. 5) zikredilebilir. İbnülemin’in bu divanı neşretmek arzusu, şairi henüz tanımyorken aldığı bir karara dayanır. Çünkü yıllar önce onun,

Yok kayd-ı mâsivâ dil-i kudsî cenâbda
Olmaz hatâ sahîfe-i ümmü’l-kitâbda

beytini okumuş ve kendisine karşı bir saygı, hürmet ve muhabbet duygusu belirlemiştir. Yıllar sonra bir arkadaşı ile birlikte şairi evinde ziyarete giderler, tanışır. İbnülemin, bu zatı daha önce sokakta birkaç kez görmüş ve Ârif Hikmet Bey olduğunu hissetmiştir. O gün orada başlayan dostlukları, Ârif Hikmet’in ölümüne kadar sürer. Aradan geçen seneler içinde kendisini en ince detayına kadar tanıyan müellif, mukaddimede onun hem fizikî, hem ruhî, hem de karakterine dair özelliklerini uzun uzun anlatır. Şair, “orta boylu, arîzü’l-vücûd, biraz önüne mâyil, başı büyükçe, kaşları gür, gözleri siyah, burnu uzun, cephesi parlak ve geniş, sakalı kır, rengi beyaz, vechi lâtif, elleri, ayakları küçük, tırnakları ufak ve muntazam, sadası kalınca” biri imiş (s. 8-9).

Ârif Hikmet, sevdikleriyle karşılaşınca onları hemen evine buyur eder ve şerbet yaparmış. Şerbeti nasıl yaptığı (dörtte üçünün tepside ziyan olduğu, bir çeyreğinin ancak içilir hâlde kaldığı vb.) bir fıkra gibi anlatılır. Hatta onun, şerbeti yudum yudum içmek gerektiği, bir dikişte bitirilmemesi lâzım geldiği gibi ancak onu tanıyan birinin nakledebileceği özelliklerine, yaşanan olaylardan yararlanılmak suretiyle yer verilir (s. 32-33). Mukaddimenin önemli bir kısmında müellif, Ârif Hikmet Bey ile olan hususi dostluğundan bahseder. Bunlar başka hiçbir kaynakta bulunamayacak bilgilerdir. Bir Ramazan akşamı habersiz evine

iftara gelenleri aşağı salona göndermesi, onlarla ancak iftardan sonra sohbe başlaması, bir hatıradan öte karakter tahlili örneğidir (29-30).

Ârif Hikmet Bey'in nazarında mevki ve mansıbın önemi yoktur. O, birini gerçekten sevdiği için sever, sevmediyse mecburiyetten seviyormuş gibi görünmekten hoşlanmaz, hatta bazen sevmediğini muhatabının yüzüne söyleyiverir. Onun bu özelliğini İbnülemin, Boğaziçi vapurunda yanına oturan ve ricalden olmasına rağmen hiç sevmediği birini azarlayıp yanından kaçmasını naklederek anlatır (s. 43). Çünkü Hikmet Bey'in en öne çıkan huyu, herhâlde huysuzluğu, sert üslubu ve pervasızlığıdır. Zülfiyare dokunacağını bilse bile her şeyin doğrusunu söyler, ikiyüzlü bir davranış sergileyemezdi. Eleştirilmekten ve kınanmaktan asla korkmazdı. Kimseden çekinmeyen bu adam o kadar haysiyet sahibiydi ki kendisini lâubali tanıyanlar bile hürmet gösterirlerdi. Onun bu hâli, meslekî terakki bakımından emsalinin aşağısında kalmasına sebep olmakla birlikte kimseye haset ettiği görülmemiştir. Zira mansıp hevesi taşıyan biri değildir. Şikâyetçi olduğu tek şey, faziletine hürmette kusur edilmesidir (s. 46). Ârif Hikmet, fevkalade âdil bir insan idi. Gerek toplum içinde, günlük hayatta, gerekse mahkemede mazlumun hakkını daima savunur, başkaları ne der diye düşünmezdi. İbnülemin onu "câmiü'l-fezâil (faziletleri bir araya getiren)" olarak anar (s. 47). Öyle ki bir tasavvuf meclisinde okuduğu hutbe, orada bulunanları mest etmiştir. Bir edebiyat mahfilinde konuşsa, sözleri düstûr-ı edep olacak derecededir. Mahkemede dile getirdiği re'y, hukukçular arasında en sağlam ve doğru bir görüş olarak kabul görürdü. Kendisine itiraz eden mahkeme üyelerine "Hâkimlerin Hâkimi bunu bizden sorar" diye cevap verirdi. Memleketteki adaletsizlikleri zaman zaman İbnülemin'e anlatır, dert yanardı (s. 51-52).

Hersekli Ârif Hikmet Bey, çok cömert biriydi. Bulunduğu mecliste kimseye para harcatmak istemez, harcamak isteyeniyi azarlardı. Nazarında paranın zerre kadar kıymeti yoktu. Zalimden sonra en nefret ettiği kimse cimrilik eden kimse idi.

Şair, İbnülemin ve kardeşini sırdaş olarak benimsemiştir. Eserlerini herkesten saklamasına rağmen, onlar gelince açıp kırk elli sayfa okuttuğunu, nâşir haber veriyor (s. 37). Niçin herkese okutmadığını sorduğunda halkın bir kısmının casus olduğunu ve kendisini gammazlaya-

caklarını, bir kısmının cahil olduğunu, daha ilk satırında hezeyan ettiklerini söyler. “Ben senin gibi okuyan, anlayan insanlara okutmaktan zevk alıyorum; sen okudukça kitapları birlikte yazdığımıza kani oluyorum. Sen okudukça nazarımda eserlerimin kıymeti de artıyor” demektedir (s. 37).

Daha önce de belirtildiği gibi İbnülemin, biyografisini yazdığı şahsiyetin sadece kendisinden değil, tanıdığı veya malumat sahibi olduğu yakınlarından da bahseder. Ârif Hikmet Bey’i anlatırken de onun Kâmil adındaki kardeşinden bahis açarak şair olduğunu haber verir. Fakat şair ile kardeşi birbirlerinden hoşlanmadıkları için nadiren görüşürlermiş. Bunu, bizzat Hikmet Bey, İbnülemin ile kardeşi Ahmet Tevfik’in ne iyi geçinen kardeşler olduklarını gıpta ile itiraf ettiğinde bizzat dile getirmiştir. Ancak mudakkik ve tarafsız bir bilgin olan İbnülemin bu kırgınlığa daha çok Hikmet Bey’in fitraten sert mizaçlı ve sözünü sakınmayan biri olmasının yol açtığını söylemekten çekinmez.

Ârif Hikmet Bey’in en öne çıkan yanlarından birisi de çok kuvvetli bir hafızaya sahip oluşudur. Yarım asır önce bir kez dinlediği şair Safvet Bey’in bir şiirini o anda ezberleyip, dönemin edipleri hatırlayamazken onun 22 beyitlik bu şiiri nasıl eksiksiz okuyuverdiğini İbnülemin, hayranlıkla nakletmektedir. İyi ve kötü yanlarını büyük bir dikkat ve tarafsızlıkla aktarırken nihayet “Ârif Hikmet Beğ, bezm-i ülfetlerine şeref-yâb-ı duhul olduğum üdeba ve hükemanın azamıdır. O edipler, hakîmler içinde müşarünileyh ka’bında câmiü’l-fezâil bir merd-i kâmil görmediğimi itiraf ederim” (s. 11) demekten kendini alamaz.

İbnülemin’in mukaddimesinde konuyla ilgili ek bilgiler de verilir. Encümen-i Şuara hakkındaki kısa malumat böyledir. Bu bahiste, Şeyh Osman Şems Efendi, Leskofçalı Galip, Namık Kemal, Ziya Paşa, Kâzım Paşa, Lebib Efendi gibi bazı encümen üyelerinden söz edilir ve her birinin ölüm tarihleri verilir. Bu şairler topluluğu Arapların Ukaz Panayırı’na benzetilir. Encümen, 1288 yılı sonlarında, Hikmet Bey’in Lâleli Çukurçeşme’deki hanesinde, her Salı günü toplanmaya başlamıştır. Yaklaşık bir yıl süren bu toplantılarda encümen üyelerinin yeni şiirlerini Namık Kemal herkese okurdu. Namık Kemal’in, Ârif Hikmet Bey’e büyük hürmeti vardı. Bunu, mektuplarından ve nazirelerinden anlıyoruz.

Bu nazmı arz idince kalem mîr-i Hikmete
Her satrı reng-i şerm ile girdâb-ı hûn olur

beyti buna bir örnek sayılabilir.

Ârif Hikmet Bey'in, hanesindeki hususi meclisleri meşhurdu, fakat oraya herkes girmeye muvaffak olamazdı. İbnülemin'i dahi bir iki kez reddetmiştir. İstemediği, ilim, irfan, nükte sahibi olmayan kimselerin evine gelmesinden nefret ederdi. Evine, meclisine böyle bir kimse girse, o hikmetten, şiirden, sanattan, ilimden bahseden Ârif Bey'in lisanı değişirir, lâubaliyane lâflar söylemeye başlardı. Bununla ilgili olarak İbnülemin, hem İstanbul, hem de Kastamonu'daki hanelerinde yaşadıklarından örnekler vermiştir (s. 24). Hatta bir gün müellif, üstadı bu konuda uyaracak olmuş, fakat o, böyle sözleri hak edenlere, haddini bilmeyip kahveye gitmek yerine evine gelenlere söylediğini; onların, başkaca sözlerden anlamayacak adamlar olduklarını söyleyerek itiraz etmiştir. Öte yandan şairi şahsen tanımış ve takdir etmiş olan Mehmet Âkif, onu haşin, kırıcı ve müstehzi olmakla suçlayanlara mukabil bu gibi davranışlarını İslâm'a saygısız, cahil, anlayışsız ve görgüsüz insanlara karşı gösterdiğini söyleyerek haksız olmadığını ifade eder (Aksoy: 234).

Şeyhülislam Yahya Efendi bahsinde ifade edildiği gibi İbnülemin, terceme-i hâlini yazdığı kişi ile ilgili olarak başka kaynaklara başvurmayı ihmal etmez. Fakat yine de *Şeyhülislam Yahya Divanı* neşrine nazaran başvurduğu kaynak sayısı azdır. Bunda, onun, şairi bizzat tanınmasının ve yakın dostu olmasının payı vardır. Mukaddimenin bir yerinde Hersekli'nin sevdiği dostlarından biri olan Veys Paşazade Zeynelâbidin Reşit Bey'in kendisine yazdığı ve şairi anlattığı bir mektubuna yer verir (s. 17). Keza atıfta bulunduğu kaynaklar hakkında dipnotta mutlaka muhtasar malumat bulunur. Mesela *Kafî-i Şuara* adlı tezkireyi andıktan sonra "Çopur ve Çaylak namlarıyla maruf olan Tefik Efendi merhumun eseridir. 1290 senesinde "dal" harfine kadar neşrolunarak itmam edilememiştir" (s. 6) dipnotunu düşmek suretiyle okuyucuyu bilgilendirir. Bir şahıs ismi geçmeye dursun, hemen dipnotta kim olduğunu kısaca anlatır. Şair Safvet Bey hakkında da mesela böyle kısa bir dipnotu vardır (s. 14).

Şairimiz, şiir yolunda Nailî-i Kadim'i takip ettiğini her zaman söylemiş. Üstelik Nailî'yi ona ilk öneren, üstadı Leskofçalı Galip Bey ol-

muş. Tab'ına da uygun düşünce tam bir Nailî takipçisi olarak edebiyat tarihindeki yerini almıştır. İbnülemin onu, Nailî ile kıyaslamak suretiyle yer yer Nailî'nin dahi takdir edeceği şiirleri olduğunu haber vermektedir.

Ârif Hikmet Bey'in nesir sahasındaki başarısı da mukaddimede anlatılan yönlerindedir. İbni Arabî'nin bazı eserlerine yazdığı açıklamalar, onun nesirde ne kadar üstat olduğunu anlatmaya yeterlidir (s. 17). Bütün bunların yanı sıra ne yazık ki bir çok şair gibi gençliğinden itibaren işrete başlayarak hanesini meyhaneye çevirdiği, evinin şair ve sanatkârların işret ettikleri bir yer hâline geldiği, sarhoşlukta namına mesel darb ettirecek derecelerde bintü'l-inebe sarıldığı, ümmü'l-habâise mal ve canını tevdi ettiği, nâşirin üzülerek beyan ettiği hususlardır.

Hersekli Ârif Hikmet Bey'in, dönemin bazı dergilerinde yayımlanmış şiirleri *Âsâr-ı Hikmet Bey* adıyla bir araya getirilmiştir. İşte başına İbnülemin tarafından yazılan uzun mukaddime ile bu şiirler, burada bahis konusu olan neşri meydana getirmişlerdir. Bunun dışında *Levâiyhu'l-hikem*, *Misbâhu'l-îzâh*, *Levâmiu'l-efkâr* ve *Sevânihu'l-beyân* adlarında felsefe, din, tasavvuf ve ahlâk, Avrupa medeniyeti, hürriyet ve edebiyat gibi çeşitli konulardan bahseden eserleri bulunmaktadır (Aksoy: 234-235). İbnülemin, *Mecelle'*de yer alan bazı konuları şerh ve tenkit ettiği bir eserinin daha olduğunu haber vermekteyse de (s. 72) böyle bir eser şimdilik elde bulunmamaktadır.

İbnülemin'in, şairle olan yakın dostluğundan elde ettiği, özel hayata dair bilgilerden bir kısmını da Ârif Hikmet'in içkiye olan düşkünlüğü oluşturur. Bir gün İbnülemin, kardeşi ve Ârif Hikmet Bey, Haliç'te bulunan bir gazinoya giderler. Yanındakiler her ne kadar midenize zarar verir diye uyarsalar da şair orada kanyak içer. Keyfi yerine gelince içki hakkında konuşurlar. Şaire göre içki içmenin ölçüsü insanlığa zarar vermemektir. Yani içki içen kimse, çevresine asla zarar vermemelidir. Buna karşılık İbnülemin, bir nefse zararı olan şeyin tüm nefislere zararı dokunacağını söyler. Tartışma uzayıp gitse de şair, ona hak verir. İbnülemin, bu vesileyle onun ne kadar hakşinas olduğunu özellikle belirtir.

Ârif Hikmet monografisinin en önemli ve uzun bölümlerinden birini şairin hastalığı, ölümü ve defni konuları oluşturur. Doğrusu şu ki bu konu hakkında yazılanlar, hiçbir kaynaktan bu kadar ayrıntılı bir şekilde

bulunmaz. İbnülemin, hastalığının başladığı ilk günlerden itibaren ölümüne kadar onun en yakınındaki isim olmuştur. Onun verdiği malumatın anlaşılacaktır ki şair, hunnâk denilen ve boğazda ortaya çıkan bir hastalıktan büyük acılar çekmiş ve nihayet birkaç ay içinde vefat etmiştir. 1320 senesinin Ramazan ayında hastalandığında İstinye'de oturan şair, tebdil-i hava için Aksaray'a, halası Şâkire Hanım'ın evine nakledilmiştir. İbnülemin, kendisini burada ziyaret ettiğinde onu çok bitkin ve acı çeker bir hâlde bulduğunu haber vermektedir. Bu ziyarette şair, insanın altmış yaş yaşamasının yeterli olduğundan, bu yaşlardaki bir insanın göreceğini gördüğünden, öğreneceğini öğrendiğinden dem vurmuştur. Başka bir gün yine yanında bulunduğu bir sırada muayene-neye gelip reçete yazan doktoru uğurlarken hastanın durumunu sormuş, doktor da hastalığının aslında hunnâk olmadığını, şairin, tedavi kabul etmez bir seretân (kanser) illetine tutulduğunu söylemiştir. Son zamanlarında annesinin yanına defnedilmeyi vasiyet eden şair, 22 Safer 1321 Çarşamba günü (20 Mayıs 1903) ezani saat biri çeyrek geçe, son günlerini geçirdiği Şehzadebaşı'ndaki evde vefat etmiştir. Ölünceye kadar bilinci açık imiş. Cenaze masrafları, herhangi bir talep olmamasına rağmen, sırf bir hürmet göstergesi olarak, bizzat Adliye Nazırı Abdurrahman Paşa'nın emriyle Mabeyn-i Hümayûn'dan 1500 kuruş ödenmek suretiyle karşılanmıştır (s. 61-65).

İbnülemin'in, cenazenin kaldırılması esnasında yaşadığı hayal kırıklığı ve üzüntüyü anlattığı satırlar, gerçekten de acı vericidir. Çünkü müellif, döneminin bu ünlü şair ve hukukçusunun cenazesine hükûmetin ileri gelenlerinin, uzak yakın dostlarının, sevsin veya sevmesin şairlerin, ediplerin, hatta namını ve faziletini duymuş avamın katılacağını düşünmüş; fakat na's-ı Hikmet'in dört beş kişinin omuzlarında musallaya getirilen tabutunu görünce üzüntüsünden ağlamış, kadir nâ-hakşinaslığın böylesine hayret etmekten kendini alamamıştır (s. 66-67). İbnülemin'in, Hikmet'e yapılan bu saygısızlık ve hürmetsizliği, üzüntüsünden sokaklarda vaveyla ile haykırdığını gören Halil Edip Bey, şu kıtayı söylemiştir:

Hayâta âşık olan tîre-tab' u mürde-dilân
 Ölür kalır yine elbet kibâr bezminde
 Niçün telâş idiyorsun o Hikmetünle Kemâl
 Cenâzenin işi var mı cenâze resminde

Ârif Hikmet Bey'in cenazesi, vefatının ertesi Perşembe günü Fatih Camii'nde kılınan öğle namazını müteakip Topkapı'da, annesinin yanına defnedilmiştir. Cenazenin başında velveleye yürüyen dervişleri ve hamalları gören Şeyh Vasfi Efendi, dervişlerini davet ederek tabutun altına girmişler ve na'ş-ı Hikmet'i öylece taşımışlardır. Müellif, birçok şair ve edibin, mezar taşı için manzumeler kaleme aldığını haber veriyor. İlk önce bunların arasından Üsküdarlı Talat Bey'in tarih manzumesi tercih edilmişse de, taşçı ustası çok uzun diye birkaç beytini yazmak istememiş, fakat bunun, bir evi yıkmakla aynı şey olduğuna hükmedilince rıza gösterilmemiştir. Her ne kadar bir şeyler yazmak taraftarı olmasa da ve sadece ismini yazmanın yeterli olduğunu düşünse de dostların teklifi üzerine İbnülemin şu kitabeyi yazmıştır:

“Fatıha

Fer virüp cism ü cân u kalbümde
Eser-i Lâilâheillallâh
Şeb-çerâğ-ı mezârüm ola benüm
Güher-i Lâilâheillallâh

kitasıyla zemzeme-sâz-ı tehلیل olan şair-i hakîm Hersekli Ârif Hikmet Beğ'in sükûn-zâr-ı ebedîsidir.

Vilâdeti 16 Ramazan 1255 Çarşamba gecesı
Vefâtı 22 Safer 1321 Çarşamba gecesı”

Ömründe biri Yanya'da iken yaşlıca bir hanımla, diğeri de ömrünün son yıllarında bir saraylı hanımla olmak üzere iki kez evlenen ve çocuğu bulunmayan Hikmet'in akrabalarından bazılarının isimlerini İbnülemin kaydetmiştir. Buna göre şairin annesi Ayşe Hanım Çerkez imiş. Küçük kardeşi Kâmil Bey, İstanbul'da münzevi bir hayat yaşayan hüsn-i hâl sahibi bir zat imiş. Halası şaire Habîbe Hanım 1308'de, diğerk halası Şâkire Hanım 1331'de İstanbul'da vefat etmişlerdir. Küçük amcası Mehmet Ali Paşa ise 1319'da Erzurum'da ölmüştür.

Mukaddimenin son bölümünü Ârif Hikmet Bey'in terekesi ve bu tereke içinde kitaplarının geçirdiği maceranın nakli meydana getirir. Şair, ölümünden kısa bir süre önce kendi eserlerinin İbnülemin'e verilmesini vasiyet etmiştir. Ölümünü müteakip İbnülemin, eserleri şairin halasının damadı olan Süleyman Paşa'dan istemiş, o da bunu uygun görerek bir süre sonra vermiştir. Ancak gizli tutulan bu iş, kitapların teslimi sıra-

sında bir dostun görmesiyle açığa çıkmış, İbnülemin ve kardeşinin başını bir hayli ağrıtmıştır (s. 72 vd.). Çünkü Hikmet'in başta *Sevânihu'l-beyân* olmak üzere eserlerinde siyasi söylemlere sıkça rastlanır. Namık Kemal ile olan mektuplar başta olmak üzere bir yığın özel yazışmaları ve evrakı, ailesi tarafından baskı ve korkular yüzünden yakılmıştır (s. 76).

İbnülemin tarafından neşredilen ve mukaddime ile birlikte 296 sayfa hacminde olan divanın baş tarafında Hersekli Ârif Hikmet Bey'in bir el yazısı örneği bulunmaktadır. Gazeller kısmından önce çeşitli nazım şekillerinde yazılmış münacat, tehlil, tazarru, tevhid, naat, Hz. Ali ve Hz. Hüseyin medhiyeleri, İbni Arabî, Mevlana gibi büyüklerin övgüsünde şiirler, hasbihâller, galebe hâlinde söylenmiş manzumeler, birkaç müseddes, manzume ve neşide başlıklı şiirler, Yusuf Kâmil Paşa'ya yazdığı kaside, Damat Halil Paşazade Mahmut Paşa'ya methiye vb. şiirler bulunmaktadır. Gazeller kısmında, nâ-tamam gazeller hariç 165 şiir bulunmaktadır. Tamamlanamayan gazellerin sayısı 35'tir. Çok sayıda kıta ve beyit de divanda yer alır. Nazirelerin başına, kime nazire olduğu yazılmıştır. Buna göre Naci Efendi'ye (s. 202), Senîh Efendi'ye (bu şair hakkında dipnotta bilgi verilir, s. 208), Leskofçalı Galip'e (s. 234), Lebîb'e (s. 244) nazireleri vardır. Ayrıca Namık Kemal, Hâlet Bey ve Kâzım Paşa ile müşterek bir gazeli (s. 203), Namık Kemal ve Hâlet Bey ile müşterek bir diğer gazeli (s. 240) ve Namık Kemal ile müşterek bir başka gazeli (s. 241) bulunmaktadır.

İbnülemin neşrinde bizzat şair tarafından son kez tertip ve el yazısıyla tashih edilmiş olan nüsha esas alınmakla beraber, daha önceleri şair tarafından yazdırılıp Süleyman Paşa ve Bursalı Mehmet Tahir'de bulunan iki nüsha daha nâşire ödünç olarak verilmek suretiyle nazar-ı dikkate alınmış olduğundan adı geçen kişilere teşekkür edilmektedir.

Buna rağmen divanın neşrine esas teşkil eden, asıl müellif hattı olduğundan nüsha farkı gibi görünen şeyleri böyle kabul etmek yerine şairin düzelteleri olarak almak isabetli olur kanaatindeyiz. Az sayıdaki bu tür düzelteler "yahut" denilerek dipnotta gösterilir, ama bu genellikle mısra veya beytin farklı söyleyişleridir (s. 153, 216, 217, 234, 235 vb...).

Eserin sonuna yine bir doğru-yanlış cetveli konulmuş ve yine Âsâr-ı Müfide Kütüphanesi hakkındaki bilgi aynen yer almıştır. Bu neşir üye-

rine, Hacı Ali Şahin bir yüksek lisans tezi hazırlanmıştır (bkz. Kaynakça).

c. Leskofçalı Galip Bey Divanı ve Mukaddimesi

İbnülemin'e göre geçmiş şair ve yazarların terceme-i hâllerini ve eserlerini inceleyenler onların hayatlarını manen uzatmakla kalmazlar, gelecek nesillerin de düşünce dünyalarını aydınlatırlar. Medeniyet ne kadar ilerleme kaydederse etsin selef, halefin kılavuzudur. Öncekileri unutmak, sonradan gelecek olanları düşünmemek demek olur. Medenî ülkelerde geçmişe sahip çıkıldığı, yayımlanan eserlerle ispat edilmiş bulunmaktadır. Marifet, hayatın ruhudur ve bu sebeple marifet sahiplerine hayat kadar kıymet vermek gerekmektedir. Leskofçalı Galip'in divanının neşredilmesinin bir hikâyesi vardır. Diğer iki neşirden farklı olarak mukaddimenin başlarında divanın başından geçenler anlatılır. Buna göre şairin divanı bir yangında ne yazık ki yanmıştır ve günümüze ulaşamamıştır. Şair bu durumu bir tahmininde şöyle anlatır:

Cigerüm cân u dilüm cism-i nizârum yandı
 Yüregüm eşk-i terüm dîde-i zârum yandı
 Tutuşup âh-ı şerer-bâr ile dârum yandı
 Eserüm kalmadı hep âteşe varum yandı
Nice âh eylemeyem âh yanukdur cigerüm (s. 156-157)

Sonraki şiirleri uzun yıllar elden ele dolaşmış, bulunması ve basılması sadedinde gazetelerde ilânlar çıkmış ama bu bir türlü mümkün olamamıştır.

Namık Kemal, Magosa'da bulunduğu sırada dostu Reşit Bey'e elindeki bir Galip divanını gönderir. O da bu nüshanın bir kopyasını, Maarif Nezareti'ne vermek üzere yazdırır. Bu esnada Mahir Bey adında biri mukabele etmek üzere ikisini de ondan alır ve bir türlü geri getirmez. Şairin genç yaşta ölümünden sonraki bir tarihte, 1284 yılında mülkiye görevlilerinden Afif Bey ile ilmiyeden Seyfettin Efendi ıslahat için Prizren'e gönderilirler. Onların kâtipliğini yapan Mücip Bey adında birini o sıralar Üsküp Valisi olan Leskofçalı Galip'in babası İsmail Paşa pek sever ve oğlunun divanı kaybolmasın diye gözyaşları içinde ona verir. Bir süre sonra Mabeyin Başkâtibi Ali Fuat Bey'in oğlu Ali Bey, divançeyi, o

tarihte vefat etmiş bulunan Mücip Bey'in oğlundan alarak babası vasıtasıyla Maarif Nazırı Şükrü Bey'ye takdim eder. Böylece eser, hamiyetperver nazır tarafından Âsâr-ı Müfide Kütüphanesi'ne gönderilir. Bu arada belirtmek gerekir ki 1293 yılında Vranja kasabası² Sırpların istilasına uğrayınca şairin ailesi göçe mecbur kalmış ve Galip'in şiir ve nesir müsveddeleri ile ailesine ait birçok kitap orada bırakılmak zorunda kalmıştır.

Leskofçalı Galip'in *Sicill-i Osmânî* ve *Tezkire-i Fatin'*de kısa terceme-i hâli yazılı olmakla birlikte İbnülemin, ilkinin, şairin henüz çok genç bir çağında kaleme alınmış olup eksik olduğunu, ikinci eserin ise hem eksik hem de hatalar ihtiva ettiğini haber vermektedir (s. 15). Bunun üzerine İbnülemin, şair hakkında bilgi toplamaya başladığını, fakat şair kısa ömrünün çoğunu taşrada geçirmiş olduğundan ve ölümünün üzerinden yarım asır geçmiş olduğundan hakkında bilgi elde edebileceği kaynakların neredeyse tükenmiş olduğunu söylemektedir. Bu sebeple divanın neşri hususunda *Basiret* gazetesine kırk üç yıl aradan sonra bir ilân daha verilmiş ve şairin eserlerinden elinde bulunan veya terceme-i hâliyle ilgili bilgi vermek isteyenin Matbaa-i Âmire'deki Âsâr-ı Müfide Kütüphanesi'ne başvurmaları rica edilmiştir. Müellif, bu girişimlerden olumlu bir sonuç elde edilemediğini üzülenek belirtir (s. 15 vd.). Yine de araştırmalarından vazgeçmeyen İbnülemin, Hersekli Ârif Hikmet Bey'den, Diyarbakır eski valisi Selanikli Fuat Paşa ve Zeynelabidin Reşit Bey'den istifade etmiş kimselerden malumat toparlamıştır.

İbnülemin, diğer neşirlere yazdığı mukaddimelerde olduğu gibi işe önce şairin ailesi hakkında bilgiler vermekle başlar. Bu hususta onun ne kadar titiz araştırmalar yaptığını ve elde ettiği malumatı ne büyük bir dikkatle not ettiğini açıklıkla görmekteyiz. Leskofça'nın neresi olduğundan başlayarak³ şairin büyük dedesi Hasan Paşa'ya, babasının soruşturma geçirmesi üzerine bir aralık görevden uzaklaştırılmasına; şairin, babasının ikinci hanımı Tûtî Hanım'dan doğduğuna; bu kadının, Hâfız Paşazade Mahmut Paşa'nın kızı olduğuna, Hâfız Şehsuvar Ragıp Bey, Tâhir Bey, Seyfettin Bey, Muhammet Bey, Zeynullah Bey ve Dilâver Bey

² Niş şehrinin 90 km. güneyinde, Üsküp şehrinin 70 km. kuzey doğusunda bir şehir.

³ Bugünkü Sırbistan'ın sınırları içinde ve Niş şehrinin güneyinde yer alan bir şehir.

isimli kardeşleri bulunduğu (s. 27), Muhammet Besâlet Bey (d. 1272) ve Ayşe Hanım (d. 1274) adında iki çocuğu olduğuna (s. 26) ve bütün mesleki terfi ve uzaklaştırmaların ve meydana gelen önemli tüm olayların -bazen gün, ay, yıl olarak tarihlerine- varıncaya kadar başka hiçbir kaynakta tesadüf olunamayacak her türlü kıymetli bilgi bu satırlarda yer bulur. Hele şairin babası İsmail Paşa'nın tayin, terfi ve teb'îd olduğu tarihlerin tek tek not edilmiş olması İbnülemin'in ayrıntıya verdiği önemi, not tutma alışkanlığını ve titiz çalıştığını gösteren başka bir örnektir (s. 19-20). Keza Galip Bey'in görev yaptığı tüm memuriyetler, babasının tayinleri sebebiyle gittiği Van, Kars gibi yerler mutlaka belirtilmiştir. Yazısının ve imlâsının güzelliği ve edip bir kişi olması sebebiyle daha çok mektupçu ve kâtip olarak görev almıştır. Cevdet Paşa ile anlaşamayıp Halep'ten istifa etmek suretiyle İstanbul'a dönmüş, muhtemelen Mustafa Nailî Paşa'nın arzusu üzerine onunla Girit'e gitmiştir. İbnülemin onun kaynaklarda zikredilmeyen Girit görevini, oradan yazdığı bir mektubu delil göstererek ispat eder (s. 24). Selanikli Faik Paşa'nın bir mektubu da onun gümrük memuriyeti hakkında bilgi sunmaktadır (s. 21-22). Yine şair hakkında Hersekli Ârif Hikmet'in söylediklerini nakleder. Bu sözlerde de şairin, dünyaya sığmadığı ve kendini işret meclislerinde mahvettiği dile getirilir. Ebuzziya Tevfik Bey'in mecmuasından yapılan alıntılarda ise Namık Kemal, Ârif Hikmet ve Kâzım Paşa gibi sözünü sakınmayan kimselerin bile onun yanında konuşmayı sadece dinledikleri bilgisini öğreniyoruz. Ebuzziya Tevfik'in, şairin akıcı bir üslubu olduğundan bahsetmesine mukabil Selanikli Faik Paşa dilinde tutukluk olduğunu söyler. Ârif Hikmet Bey'in bir gazelinin makta beyti olan şu,

Müstemid-i feyziyem Hikmet cenâb-ı Gâlibün
Nazm-ı pâki vird-i cânumdur hayâl-i kalb ile

beyti ile Kemal Bey'in,

Hırka-pûşum şimdi hikmet-hâne-i endîşede
Mürşid-i âlî-cenâbum Gâlib-i âgâhdur

beytini ve daha birkaç beyti eserine alan İbnülemin'in bu tür nakilleri, kaynakları mukayeseli olarak vermesinin, kaynaklardan azami ölçüde yararlandığının ve her türlü belgeyi liyakatle değerlendirdiğinin bir

göstergesidir. Diğer divan neşirlerinin mukaddimelerinde görüldüğü gibi *Leskofçalı Galip Bey Divanı*'nın neşrine yazdığı mukaddimede de müellif, kendi kullansın yahut alıntı yaptığı bir eserde geçsin, hangi şairin, edibin veya devlet adamının ismi geçerse geçsin haklarında daima kısa malumat verir; hele ölüm tarihlerini gün, ay ve yıl olarak muhakkak kaydeder. Mesela İbrahim Hakkı Bey, Hersekli Ârif Hikmet Bey, Memduh Paşa, Manastırlı Faik Bey, Yenişehirli Avnî Bey gibi isimlerin adlarını anar anmaz kısa bilgilerle okuyucuyu aydınlatması böyledir (s. 33).

Şairin nerede ve ne şekilde öğrenim gördüğü belli değildir. Fakat babasıyla birlikte Van'da bulunduğu sırada o havalinin âlim ve ediplerinden Arapça, Farsça öğrenmiş; Arap ve Fars edebiyatı tahsil etmiştir. Çok küçük yaşlardan itibaren şiir yazmaya başlayan ve şiirde Nailî ve Fehîm-i Kadîm vadisinde yürüyen Galip'in ilk divanı, daha önce söylendiği gibi bir yangında yok olmuştur. Bu döneme ait üç gazel ve bir muhammesten başka şiir kalmadığını söyleyen (s. 37) İbnülemin tarafından bir mukaddime ile neşredilen divançe, onun bu yangından ölümüne kadar geçen on sene zarfında yazdığı şiirleri ihtiva etmektedir. 1335 / 1916-17'de yayımlanan eserin adı *Leskofçalı Gâlib Beğ Divanı*'dır. Mukaddime ve divan toplam 158 sayfadır. Baş tarafta şairin el yazısı örneği bulunur. Mukaddimenin sonlarına doğru bu eserden bahsedilir ve şairin hakîmâne, mutasavvifâne, ârifâne beyitlerinden örnekler sıralanır.

Pos bıyıklı, kumral ve gür sakallı biri olan Galip Bey, çok hızlı yazı yazdığı için yazısı çirkin biridir. Bu durumdan, müsveddelerini temize çeken kâtipler bile şikâyet ederlermiş. Yusuf Kâmil Paşa bir gün Fehîm-i Kadîm'in bir gazelini okuyup nazire yazmasını istemiş, şair nazireyi yarım saat içinde bitirivermiş (s. 44). İbnülemin'in, Selanikli Faik Paşa'dan işittiğine göre bir gün Kânî Paşa, Galip'e devletin resmî işlerine dair talimatname şeklinde bir yazı yazmasını emretmiş. Bunun üzerine şair, Paşa'dan bir hafta izin istemiş, üstelik Kemal Bey ile Faik Paşa'yı da yardımcı olarak talep etmiş. Üçü birlikte şairin evine gidip işrete başlamışlar. Bir hafta boyunca yiyip içmişler. Sürenin dolmasına iki saat kala Galip oturup yirmi sayfa yazmış. Diğerleri yazdıklarını okurken o yazmaya devam etmekteymiş. Nihayet işi bitirip Paşa'ya arz etmiş (s. 44). Böyle cevval bir zekâ ve kabiliyete rağmen ömrünü ayş ve işretle heder

etmiş olması, kendisinden bahseden tüm kaynakların ortak görüşüdür. İbnülemin'in, Ziya Paşa'dan naklettiği "kilerci işret tepsisini eline alıp hareket eder etmez sarhoş olurdu" (s. 45) cümlesi bu hususu açıkça ve esprili bir şekilde anlatmaktadır.

7 Rebiülâhir 1335 / 31 Ocak 1917 tarihini taşıyan ve toplam 47 sayfa olan mukaddimedede, şairin tasavvufi kimliğine birkaç cümle ile değinilir. Buna göre Galip, Hâlidîyye'den Mevlâna Feyzullah Efendi (k.s.)'ya müntesip imiş.

Leskofçalı Galip'in divanı, mukaddime kısmı dahil toplam 158 sayfadır. Uzunca bir kıtanın ardından gazeller kısmı gelir. Bu bölümde 116 gazel, 3 tane de nâ-tamam gazel yer alır. Sonra kıtaların, matlaların, müfredlerin ve mısraların yer aldığı bölümler bulunur. Fuzûlî'nin "Nice âh eylemeyem âh yanukdur cigerüm" mısrasının tahmis edildiği şiir ile divan sona erer. Bu neşrin en mühim özelliklerinden biri, Nailî'yi (mesela bkz. S. 58, 59, 61) ve Fehîm-i Kadîm'i (mesela bkz. 64, 65) andıran mısra veya beyitlerin, hangi mısra veya beyti hatırlatıyorsa neşir tarafından dipnotta gösterilmiş olmasıdır. Tek nüsha üzerinden neşredildiği için edisyon kritik hüviyeti taşımayan çalışma, yine de bizdeki ilk neşirlerden olması ve Leskofçalı'nın elde kalan şiirlerinin bilindiği kadarıyla tümünü içermesi bakımından önemlidir.

Bu neşirde de doğru-yanlış cetveli vardır. Âsâr-ı Müfide Kütüphanesi hakkındaki aynı malumat bu kitabın sonuna ilâve edilmiştir. Eser üzerine Ahmet Hamit Yıldız bir yüksek lisans tezi hazırlamıştır.

İbnülemin Mahmut Kemal İnal'ın yaklaşık bir yıl arayla neşrettiği Yahya ve Ârif Hikmet divanlarının ardından birkaç tenkit yazısı kaleme alınmıştır. Bu yazılardan ilki Ali Emiri Efendi'ye aittir. *Divan-ı Yahya*'nın ilmî bir eleştirisinden çok şahsi anlaşmazlıklar sonucunda yazıldığı anlaşılan ve *İkdam* gazetesinde yayımlanan yazısında Ali Emiri, terceme-i hâl kısmının hatalarla dolu, metnin ise eksikliğine dair habbeyi kubbe yapan tavrı ve telaşıyla ilmî bir eleştiri yerine İbnülemin ile olan şahsi husumetini ön plana çıkarır. Böylece yer yer hakarete varan cümleleri yüzünden kırıcı olmuş ve makalesinin kıymetini düşürmüştür. Bunun

üzerine İbnülemin, *Tevhid-i Efkâr*'da yayımlanmak üzere bir reddiye kaleme almış fakat Sait Halim Paşa, yakışık almayacağını söyleyerek izin vermediğinden yayımlamamıştır. Harbiye Nezareti ileri gelenlerinden birinin, bu suskunluğu, "verecek cevabı yok" diye yorumlaması üzerine Yenişehir Fenerli Hüseyin Haşim Bey karşı çıkmış ve böyle yanlış düşüncelerin yayılmasına mani olmuştur. Aynı eser hakkında, dönemin önemli fikir, sanat ve siyaset adamlarından Celâl Nuri Bey de bir tenkit kaleme almıştır. Ali Emiri'ye nazaran şahsi husumetlerden çok daha uzak olan bu yazıya Süleyman Nazif'in bir reddiye yazması üzerine Celâl Nuri bu konu üzerinde bir daha söz söylememiştir. Hersekli Ârif Hikmet'in divanı yayımlanınca yine Ali Emiri, bu kez kendi neşrettiği *Osmanlı Tarih ve Edebiyat Mecmuası*'nda bir tenkit kaleme almış, İbnülemin için, güya en kıymetli gazellerini divana almayarak Hikmet'e ihanet ettiğini bile söyleyebilmiştir. Oysa naşirin, merhum şaire ihanet etmek gibi bir niyeti olsaydı hiçbir gayret içine girmez, sadece divan müsveddesini yok ederdi.

Yayımlarla ilgili olarak İbnülemin'e destek muhtevalı yazı sadece Süleyman Nazif'in makalesi değildir. Onun memleket ilim, sanat ve irfanına yaptığı hizmetleri, Ârif Hikmet'in divanı sadedinde şair Eşref,

Bahsini İbnülemin'in etse Cibrîl-i emîn
 Hazret-i Allah'a karşı böyle derdi ihtimâl
 Ba'sü ba'de'l-mevtden evvelce matbûât ile
 Hikmeti ihyâya himmet etdi Mahmûdu'l-Kemâl

kıtasıyla övmektedir (Vassaf: 118-125). Öte yandan *Şeyhülislam Yahya Divanı* üzerine Yenişehir Fenerli Hüseyin Haşim Bey şu mısraları yazmıştır:

Medfûndu bu dîvân-ı dekâyık-âyât
 Bir tab'-ı Mesîhâne ile buldu necât
 Ey rûh-ı kemâlât Kemâl-i zî-rûh
 Binler yaşa işte geldi Yahyâya hayât (Vassaf: 272)

Sonuç

Edebiyat tarihi araştırmalarında tenkitli metin neşri, edebiyat tarihinin doğru olarak yazılabilmesi, doğru hükümlere varılabilmesi için çok önemlidir. Elbette tenkitli neşir, belirli kurallara uygun olarak yapılmalı, hatta tam bir birliktelik ölçüleri içinde ele alınmalıdır. Bizde çok geç tesis edilen ve bugün bazı aksamalar olsa da büyük ölçüde kullanılan tenkitli metin neşri usulleri, imlâ meselesinin de dikkate alınmasıyla arzu edilen ve olması gereken noktaya ulaşmış sayılabilir. Bunda İbnülemin Mahmut Kemal İnal'ın yaptığı divan neşirlerinin payı büyüktür.

İbnülemin ve birkaç arkadaşının kurduğu Âsâr-ı Müfide Kütüphanesi, her bakımdan çok zor bir dönemde verdiği hizmet ve gördüğü vazife bakımından büyük bir boşluğu doldurmuş, o dönemde dahi -bazısı yurtdışına götürüldüğü için- nüshası bulunmayan eserleri neşredererek önemli bir misyon üstlenmiştir.

Biyografi tarihimizin en önde gelen simalarından olan İbnülemin'in, konumuz olan divan neşirlerindeki en büyük başarısı her üç divana da yazdığı mukaddimelerdir. Kuvvetli hafızasının yanı sıra yazılı yahut sözlü vesikaya dayanmasıyla ele aldığı konuyu en doğru şekilde anlatması, onun çok güvenilir bir kaynak olarak seçkin bir yere konulmasına sebep olmuştur. Metne dayalı biyografi anlayışı, daima tatlı üslubuyla beraber hatırlanmaktadır. Yazdığı mukaddimelerde ilk göze çarpan husus ayrıntılı bilgi sunuyor olmasıdır. Yazar, konuyu en ince detayına kadar inerek, fakat asla tekellüfe düşmeyen üslubuyla ele alır. Yalnızca kronolojik terceme-i hâl bilgisi vermez. İbnülemin için biyografi yazarlığı, dönemi ve dönemin tarihi arka planını nazara vermektir. Bu sebeple yeri geldikçe tarihi olaylara atıfta bulunur, anekdotlar ve nükteler anlatır. Hem yazılı kaynakların, hem de sözlü verilerin dikkatle değerlendirildiği görülür. Çağdaşı olmayan Şeyhülislam Yahya'yı anlattığı mukaddimesinde en muteber yazılı kaynaklara başvururken ölümünün üzerinden yarım asır geçen Leskofçalı Galip'i kaynakların yanı sıra tanıyanlardan veya daha çok tanıyanları tanımış olanlardan bilgi toplamak suretiyle anlatır. Dostu ve ahababı olan Ârif Hikmet'i anlattığı uzun yazısında, çok yakından tanıdığı bu şair hakkında başka hiçbir kaynaktan bulunamayacak kıymette bilgiler sunar. Böylece ünlü tezkirecimiz Âşık Çelebi'ye benzetilebilir. Gibb gibi yabancı kaynaklara atıfta bulunmayı

da ihmal etmez. Mukaddimelerinde dikkati çeken bir husus da objektifliğidir. Anlattığı kişi hakkında olumsuz görüşlere sahip kaynağı belirtir ve onu ilmî ölçülerle değerlendirir. Bu açıdan bakıldığında klasik tezkire yazıcılığı alışkanlıklarından sıyrıldığı görülür. Sonunda kendi hükmünü söyler veya hükmü okuyucuya bırakır. Yazarın, özellikle Ârif Hikmet hakkında yazdıkları son derece önemlidir. Kendisinden bahseden az sayıda kaynağın eksik ve yanlış bilgiler ihtiva ettiğini hatırlattıktan sonra, yakından tanıdığı bu şair ile ilgili her bilgiyi en ince detayına kadar aktarır. Huyunu suyunu tarif eder, sevdiği veya sevmediği şeylere kadar her şeyi en ince ayrıntısına kadar yazar.

Yazar, yaptığı divan neşirleri ile ilgili o dönemde çıkan bir iki tenkit yazısını, büyük bir olgunlukla karşılamıştır. Tenkitlerin daha çok kişisel husumetlerle yazılmış olduğu anlaşıldığından ve yukarıda değinildiğinden burada ayrıntıya girmek istemiyoruz.

İbnülemin'in, henüz harf inkılâbı yapılmadan önce neşrettiği üç divan, kendisinden sonra gelen benzer çalışmalar için örnek olmuştur. Yapılan tez çalışmalarında bu durum belirgin ve belirleyici bir düzeydedir. Özellikle geride bıraktığımız yüzyılın son çeyreğinde yoğunluk ve hız kazanan tenkitli metin neşri çalışmalarında, onun biyografi usulü, dikkati ve titizliği, kaynakları değerlendirme tarzı ve edisyon kritik anlayışı yararlı ve yol gösterici bir görevi yerine getirmiştir. Biz, Kâzım İsmail Gürkan ve Ahmet Hamdi Tanpınar gibi ilim adamı ve yazarların, daha lise yıllarında büyük bir ilgi ile okuduklarını söyledikleri her üç divanın baş tarafına yazdığı mukaddimelerin henüz aşılamadığı kanaatindeyiz.

Kaynaklar

- AKSOY, Hasan (1998), "Hersekli Ârif Hikmet Bey", *DİA*, XVII, s. 233-235.
- AKÜN, Ömer Faruk (2000), "İbnülemin Mahmud Kemal", *DİA*, XXI, s. 249-262.
- ATEŞ, Ahmet (1942) "Metin Tenkidi Hakkında", *Türkiyat Mecmuası*, VII-VIII, s. 253-267.
- AVŞAR, Ziya (2008), "Tenkitli Metin Neşrinde İmlâ Sorunu Üzerine Yeni Düşünce ve Öneriler", *Turkish Studies*, Volume 3/6, s. 75-111.

- BAYRAKTUTAN, Lütfi (1985), *Şeyhülislam Yahya, Hayatı, Edebî Kişiliği ve Divanının Karşılaştırılmış Metni*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Basılmamış Doktora Tezi), Erzurum.
- BAYRAKTUTAN, Lütfi (1990), *Şeyhülislam Yahya: Hayatı, Sanatı, Eserleri ve Edebî Kişiliği ve Divanından Seçmeler*, Ankara: KBY.
- DUYMAZ, Recep (1995), *Celâl Nuri İleri Dil ve Edebiyat Yazuları*, İstanbul: Kitabevi Yayınları.
- ERTEM, Rekin (1995), *Şeyhülislâm Yahya Divanı*, Ankara: Akçağ.
- GÜR, Muhammet (1992), *Makale ve Mektuplarına Göre Süleyman Nazif*, M. Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Basılmamış Doktora Tezi), İstanbul.
- GÜRLEK, Dursun (2003), *Ayaklı Kütüphaneler*, İstanbul: Kubbealtı Neşriyatı.
- HORATA, Osman (1992), "Klasik Edebiyatımızda Ait Metinlerin Neşrinde Karşılaşılan İmlâ İle İlgili Bazı Problemler", *I. Eski Türk Edebiyatı Kollojyumu*, İLESAM, Ankara 17-18 Ocak.
- HÜSEYİN VASSAF (2009), *Bir Eski Zaman Efendisi İbnülemin Mahmud Kemâl Kemâlî'l-Kemâl*, (Haz. Fatih M. Şeker, İsmail Kara), İstanbul: Dergâh Yayınları.
- İNAL, İbnülemin Mahmut Kemal (1334), *Divan-ı Yahya (Şeyhü'l-islam)*, İstanbul: Matbaa-i Âmire.
- İNAL, İbnülemin Mahmut Kemal (1334), *Hersekli Ârif Hikmet Divan*, İstanbul: Matbaa-i Âmire.
- İNAL, İbnülemin Mahmut Kemal (1327), *Kemâlî'l-Hikmet*, Dersaadet: Ter-cümân-ı Hakikat Matbaası.
- İNAL, İbnülemin Mahmut Kemal (1335), *Leskofçalı Gâlib Divan*, İstanbul: Matbaa-i Âmire.
- İNCE, Adnan (1992), "Tenkitli Metin Kurmada Karşılaşılan Güçlükler ve Çözüm Önerileri", *I. Eski Türk Edebiyatı Kollojyumu*, İLESAM, Ankara 17-18 Ocak.
- KAVRUK, Hasan (1980), *Şeyhülislam Yahya Divanı*, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi (Yüksek Lisans Tezi), Ankara.
- KAVRUK, Hasan (2001), *Şeyhülislam Yahya Divanı*, Ankara: MEB Yayınları.
- KILIÇ, Atabey (2004), "Günümüzde Metin Neşri ve Problemleri Üzerine Düşünceler", *G.Ü. Kırşehir Eğitim Fakültesi Yayınları*, Nu: 1, Kırşehir, s. 331-345.

- KORKMAZ, Zeynep (1979), "Eski Osmanlı Kaynaklarının Yayınında Transkripsiyonla İlgili Değerlendirmeler" *Türkoloji Dergisi*, VIII, s. 67-77.
- ÖZGÜL, M. Kayahan (1987); *Hersekli Arif Hikmet*, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- ÖZGÜL, M. Kayahan (1987); *Leskofçalı Galib: Hayatı ve Eserleri*, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- ÖZTÜRK, Furkan (2008); "Osmanlı Edebiyatı Metin Neşri Çalışmalarında İmlâ ve Çevriyazı Tercihleri", *Turkish Studies*, Volume 3/6, s. 511-520.
- ÖZTÜRK, Muhittin (1996); *İbnülemin Mahmut Kemal İnal'ın Hayatı ve Eserleri*, YL tezi (Danışman: Doç. Dr. Mehmet Akkuş), Ankara.
- PALA, İskender (2003), "Leskofçalı Galib", *DİA*, XXVII, s. 140-141.
- SARAÇ, M. Ali Yekta (1999), "Divan Tahlilleri Üzerine", *İlmî Araştırmalar*, sy. 8, s. 209-219.
- SÜLEYMAN NAZİF (1926), "Menâkıb-ı Hünerverân", *Servet-i Fünûn*, nr. 1564-90, 5 Ağustos, LX, s. 178-179.
- SÜTÇÜ, Tefvik (1994), *Hersekli Ârif Hikmet Divanı'nın Tema Bakımından İncelenmesi*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Erzurum.
- ŞAHİN, Hacı Ali (1994), *Hersekli Ârif Hikmet Bey Divanı (İnceleme-Metin)*, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Kayseri.
- ŞEMSEDDİN SAMİ (1306), *Kâmûsu'l-a'lâm*, II, İstanbul.
- ŞENTÜRK, Ahmet Atillâ (1999), *Osmanlı Şiiri Antolojisi*, İstanbul: YKY.
- TANPINAR, Ahmet Hamdi (1958), "İbnülemin Mahmut Kemal İnal'a Dair", *İbnülemin Mahmut Kemal İnal Hoş Sada*, İstanbul: İşbankası Yayınları.
- TEKİN, Gönül A. (1979), "Hamdullah Hamdi'nin Yeni Bir Leylâ ve Mecnûn Mesnevisi ve Metin Tenkidi Hakkında Bazı Düşünceler", *Journal of Turkish Studies*, Volume 3, Cambridge, s. 307-342.
- TOROS, Taha (1992), *Mazi Cenneti*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- TULUM, Mertol (1983), "Filolojik Çalışma ve Eski Metinlerin Neşri Üzerine Görüş ve Tenkitler", *Türk Dünyası Araştırmaları*, Aralık, s. 1-8.
- TULUM, Mertol (2000), *Tarihî Metin Çalışmalarında Usul*, İstanbul: Deniz Kitabevi.

- UYANIK, Necmi (2003), *Siyasi Düşünce Tarihimizde Batıcı Bir Aydın Olarak Celâl Nuri İleri*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Basılmamış Doktora Tezi), Konya.
- ÜNVER, İsmail (1993), "Çevriyazıda Yazım Birliği Üzerine Öneriler", *Türkoloji Dergisi*, XI, sy. 1, Ankara, s. 51-89.
- YILDIRIM, Ali (2007), "Metin Tenkidi İle İlgili Hususlar ve Kâmî Divânı Örneği", *Turkish Studies*, Volume 2/3, Summer, s. 624-637.
- YILDIZ, Ahmet Hamit (2003), *Leskofçalı Galip Hayatı, Dönemi, Sanatı, Divanı ve Metnin Bugünkü Türkçesi*, Boğaziçi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul.